

شاهنامه و هند

پرفسور سید امیرحسین عابدی
دانشگاه دهلی

روابط فرهنگی ایران و هند از زمان قدیم مستحکم بوده و اقوام آریائی هر دو کشور را زینت و بهاء داده اند. بعلاوه طبق گفته جواهرلال نهرو "در دنیا هیچ دو کشوری قریب تر از ایران و هند نیستند". اگر پنجابانتریا یا کلیله و دمنه از هند رفته و از راه ایران ادبیات جهان را غنی ساخته، شاهنامه فردوسی به صورت گوناگون جزو فرهنگ مشترک و داخل دروس دانشگاهی ما می باشد.

در خود شاهنامه چند اجل از روابط فرهنگی این دو کشور دوست و همجوار ذکر شده است. مثلاً خواندن بهرام لوریان را در هندوستان، فرستادن رای هند شطرنج را نزد نوشیروان، ساختن بوذرجمهر نزد را و فرستادن آنرا با نامه نزد رای هند، پیدا شدن شطرنج، داستان آوردن کلیله و دمنه از هندوستان.

تذکره نویسان هند از حکیم فردوسی توصیف و تجلیل کرده، نقادان و محققان ما در این زمینه دامنه دار مطالعات

عمیق و فرهنگ و دستور و فرهنگ نویسان ما از ابیات وی
 استشهاد نموده اند، مؤلف لباب الالباب می گوید: "فردوسی
 که فردوس فصاحت را رضوان و دعوی بلاغت را برهان بود،
 مقتدای ارباب صنعت و پیشوای اصحاب فطنت ... است ...
 فردوسی برهان فضل نموده و جمله گذشتگان را در خجلت
 انداخته و آیندگان را در تگ و پوی فکرت افکنده." (۱)
 صاحب میخانه در ساقی نامه خود از فردوسی تضمین
 نموده است:

درین داستان هفت بیت متین
 ز اشعار فردوسی پاک دین
 مناسب بحال تو تضمین کنم
 و زان گفته خویش رنگین کنم
 کز اوراد آن قطب قدسی کلام

شود نظم من ختم و یابد نظام (۲)

باقر خورده کاش این رباعی را سرانیده و از ابراهیم
 عادلشاه (۳) جایزه دریافته است:

خوارند دو جا بدهر ارباب سخن
 نزد شه غزنین و شهنشاه دکن
 بی جا صله بردند ظهوری و حسن
 بی جایزه ماند شعر فردوسی و من (۴)

صاحب نتایج افکار می نویسد: "طوسی که استعداد
 فطری داشت و لیاقت خلقی، همچو وی در عجم ناظمی عالی
 دستگاه قدم پهرسه ظهور ننهاد و نقد سخن را باین خوش

اسلوبی در بازار رواج نداده . زور طبع بلندش از شاهنامه می توان دید، که بر علو مرتبتش دلیلی ساطع است و حجتی قاطع^(۵) . مؤلف نشتر عشق می گوید: «خواجه در سلاست و فصاحت امام سخنوران است و خداوند بلاغت پروران از زمان ظهور او تا الآن ... کسی را مرتبه او دست نداده و بدرجه خوش کلامی و شیرین مقالی او نرسیده»^(۶) . بعلاوه این مؤلف از متفرقات وی ابیات ذیل نقل نموده است :

مردم آزادی مفرما نرگس خونخوار را
 کار فرمودن نشاید مردم بیمار را
 دل و دیده کردند کارم خراب
 زمانگی بآتش زمانی بآب
 چشمست از حال من خیر دارد
 مردم هست اگرچه بی خبر است
 ز عکس زلف تو چشم سیاه شد آری
 همیشه خانه مردم سیه شود از دود
 ب خواب ناز خوشند آن دو نرگس بیمار
 کته سودمند بود خواب در زمان خمار
 فتنه چشم ترا دیدم و حیران ماندم
 این چه فتنه ست درین چشم سیه حیرانم
 نرگس بیمار با چشمت اگر دعوی کند
 آورد باد صبا چشم از سر نرگس برون

او باز می نویسد: «دیوان خواجه در هندوستان نایاب است ... این چند بیت بتلاش بسیار از متفرقات بهمرسانیده»^(۷) . اما

بظاهر این ابیات از فردوسی نیست، چنانکه از سبک آن ظاهر می‌شود.

مؤلفین خزانهء عامره، شمع انجمن، تذکرهء حسینی و ریاض الشعرا ویرا " اقدم الفصحا و اوّل رسل ثلاثهء شعرا، ^(۸) فحل استادان این فن و صنیدید ماهران سخن " ^(۹)، " رضوان نعم سخن " ^(۱۰)، " از اساطین شعرا و سلاطین بلغا، ^(۱۱) گفته اند.

صاحب شمع انجمن مزید اضافه می‌کند و می‌نویسد: " شك نیست که زبان گیران را خوبتر می‌شناخت و بعدح مجوسیان، چنانکه باید، بپیداخت " ^(۱۲). و مؤلف ریاض الشعرا می‌گوید: " انتخاب ابیات شاهنامه گرانتر از لالی آبدار است " ^(۱۳). گذشته از این می‌نویسد: " تقی اوحدی نوشته که بعد از فرار از سلطان محمود بهند آمد و مدتی در دهلی بود " ^(۱۴). پس از آن خودش می‌گوید: " حرف تقی اوحدی اعتبار را نشاید " ^(۱۵). *م. انسانی و مطالعات فرنگی*

محمد صادق القا که از شاگردان میرزا عبدالقادر بیدل ^(۱۶) بوده، دربارهء فردوسی می‌گوید: " فردوسی مالک این بیت است، که مثلش نمی‌توان گفت:

بدنبال چشمش یکی خال بود

که چشم خودش هم بدنبال بود ^(۱۷)

علامه شبلی نعمانی در جلد اوّل شعرالعجم زندگانی و آثار فردوسی را بتفصیل بیان کرده است و می‌گوید: " فردوسی فطرتاً شاعر و نابغهء عصر خویش بود " ^(۱۸) و در

جلد چهارم می نویسد: " اگر بگوئیم ایران خود موجد مثنوی نبوده، بلکه تقلید از رجز کرده است، این تقلید را از اجتهاد بالاتر باید دانست " (۱۹). نیز می گوید: " فردوسی تا این حد آشنا بوظایف و حقوق تاریخ نویسی است که در بیان وقایع ذکر سند را قبل از هر چیز ضروری می داند ... شاهنامه را يك دائرةالمعارف مبسوط و جامع ایران باید نام نهاد. مذهب، فلسفه، اخلاق، طرز حکومت و تشکیلات، قواعد و نظامات مالی و لشکری، رسوم و عادات و بالأخره تمام نظامات سیاسی و اجتماعی، تفصیل هر يك را می توان از این کتاب بدست آورد " (۲۰).

پرفسور محمود شیرانی "فردوسی پر چار مقاله" (چهار مقاله درباره "فردوسی") (۲۱) نوشته که شامل "اسباب نظم شاهنامه و زمانه" آن، هجو سلطان محمود غزنوی، مذهب فردوسی، یوسف زلیخای فردوسی " می باشد. بعلاوه وی "تنقید شعرالعجم" نوشته، اشتباهات تاریخی آن کتاب را نشان داده است و می گوید: "پس از مطالعه شعرالعجم، بنظر من علامه شبلی از فرائض تاریخی و تحقیقی غافل بوده اند" (۲۲).

جوئل واعظ لال در تاریخ ادبیات فارسی می نویسد (۲۳): " در نیروی تخلیق، ظرافت هنری، شدت احساسات، قوه فکری، او کاملاً همانند هومر و دانته می باشد. علاوه بر این در ایجاد صور و اجرای آنها، در ابراز نرم ترین احساسات، شدید ترین علاقه، تاثیر درامی، شکوه رنگ آمیزی، صحنه "

تخیل و لطافت عواطف، او بهیچ وجه کمتر از خود شکسپیر بزرگ نیست. (ترجمه از انگلیسی بفارسی)

سر ولیم جونس از فردوسی اینطور تقدیر میکند (۲۴):
 "اثر مجلل و با شکوه نابغه شرقی دارای رقابت شایستگی با خود هومر می باشد." (ترجمه از انگلیسی بفارسی).

دکتر هادی حسن کتابی مفصل بانگلیسی بنام مطالعات ادبیات فارسی تالیف نموده و در آنجا درباره شاهنامه نوشته است (۲۵):

"در مقابل شعرای غزنوی، فردوسی دارای درجه مخصوصی است، زیرا آنها از نظر فکر از وی جدا هستند. آنها ایرانی و شاعر هستند، ولی شاعر ایرانی نیستند، زیرا برای ایران نمی نویسند." (ترجمه از انگلیسی بفارسی).

واچه فردوسی را هومر مشرق می نامد و میگوید (۲۶):
 "این امر حایز اهمیت است که در دنیای ادبیات هیچ شاهکاری مثل شاهنامه انگیزنده تقلید نبوده است. جهان فردوسی یک دنیای عشق و قهرمانیست، دنیای جادویی هومر، مهابارت، راماین و حتی الف لیله نیست. در وی مثل دیگر سراینندگان افکار بشریت، نیروی شعر و هنر با توازن کامل جمع و مخلوط گردیده است.

درباره قصه سیاوش، واچه در پانویس می نویسد (۲۷):
 "داستان سیاوش موازی کامل و برجسته ای با حکایت بکتی پوران در اساطیر هندوان می باشد. (ترجمه از انگلیسی بفارسی).

در سال ۱۰۶۳ هجری قمری/ ۱۶۵۳ میلادی مطابق بیست و شش جلوس شاهجهان پادشاه^(۲۸)، توکل بیگ مخاطب بشمشیر خان، حاکم غزنین، خلاصه ای از شاهنامه تهیه کرده بود که بنام "شاهنامه" شمشیر خانی شهرت دارد. یک نسخه خطی این شاهنامه در کتابخانه "انستیتوت تحقیقات عربی و فارسی مولانا ابوالکلام آزاد راجستان، تونک، مضبوط است که در سال ۱۲۵۲ هجری قمری/ ۱۸۳۶ میلادی استنساخ گردیده است^(۲۹). ایتکنسن همین خلاصه را در زبان انگلیسی ترجمه کرده که در سال ۱۸۳۲ میلادی انتشار یافته است.

هند افتخار دارد که همه متون اساسی و مهم کلاسیک فارسی بالخصوص شاهنامه فردوسی را اولین بار بچاپ رسانیده است. کپتان ترنر میکن (CAPTAIN TURNER MACAN) مترجم رئیس ستاد ارتش هند، بنسخ متعدد و قدیم و معتبر مقابله و تصحیح نموده با فرهنگ الفاظ نادر و اصطلاحات غریب در سال ۱۸۲۹ میلادی در چند جلد انتشار داده است.^(۳۰) گاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

بعلاوه بفرمایش آقا محمد باقر تاجر شیرازی بسعی و اهتمام رتنجی کاؤس صراف، بتوسط سید رضا ابن احمد الحسینی شیرازی در بمبئی در سال ۱۲۶۶ هجری قمری/ ۱۸۴۹ میلادی بچاپ رسیده است. گذشته از این در همان شهر بمبئی در سالهای ۱۲۷۲ هجری قمری/ ۱۸۵۵-۵۶ میلادی و ۱۲۷۴ هجری قمری/ ۱۸۵۷-۵۸ میلادی از چاپخانه بیرون

آمده است . علاوه بر این در مطبع نولکشور کانپور در سالهای ۱۲۹۱ هجری قمری/ ۱۸۷۴ میلادی، ۱۳۱۴ هجری قمری/ ۱۸۹۷ میلادی، ۱۳۲۶ هجری قمری/ ۱۹۰۸ میلادی، ۱۳۲۷ هجری قمری/ ۱۹۰۹ میلادی بچاپ رسیده و انتشار یافته است . علاوه بر این چاپخانه های دیگر مثل مطبع انوار احمدی (اله آباد ، یو.پی.) هم طبع گردیده است .

نسخه های بی شمار خطی مصور و غیر مصور شاهنامه در کتابخانه ها و موزه های هند مضبوط می باشند . چهار نسخه خطی (۳۱) در کتابخانه شخصی نواب رحمت الله خان، مزمل منزل، علیگر (یو.پی.)، یک شاهنامه خطی مصور (۳۲) در کتابخانه انستیتوت تحقیقات عربی و فارسی مولانا ابوالکلام آزاد راجستان، تونک و یک نسخه خطی مصور (۳۳) و سه غیر مصور (۳۴) در کتابخانه راجا محمودآباد، لکنؤ، یک نسخه مصور (۳۵) و پنج غیر مصور (۳۶) در کتابخانه ندوة العلماء، لکنؤ، یک نسخه خطی (۳۷) در دانشگاه لکنؤ، دو نسخه خطی (۳۸) در کتابخانه حمیدیه بوپال (مادیا پرادش)، هشت نسخه خطی (۳۹) در کتابخانه خدا بخش، پتنا (بهار)، یک نسخه خطی (۴۰) در کتابخانه دارالعلوم دیوبند (دیوبند، یو.پی.)، یک نسخه مصور (۴۱) و پنج غیر مصور (۴۲) در کتابخانه موسسه مطالعات شرقی (کتابخانه آصفیه)، حیدرآباد، یک نسخه مصور (۴۳) و دو غیر مصور (۴۴) در موزه قلعه سرخ، دهلی، پنج نسخه خطی مصور (۴۵) شاهنامه در موزه ملی، دهلی نو، یک نسخه مصور در

کتابخانه شخصی عقیل محمد^(۴۶)، دو نسخه خطی^(۴۷) در کتابخانه آزاد باوان دهلی نو، نه نسخه خطی^(۴۸) شاهنامه در مجموعه تونک، موزه ملی، دهلی نو، دو نسخه خطی^(۴۹) در کتابخانه تیپوسلطان، چهار نسخه خطی^(۵۰) در کتابخانه صولت (رامپور، یو.پی.)، یک نسخه خطی^(۵۱) در کتابخانه گجرات و دیاسنستا (احمدآباد)، دو نسخه خطی مصور^(۵۲) و دو غیر مصور^(۵۳) در موزه آلور (راجستان)، یازده نسخه خطی^(۵۴) مصور و غیر مصور در کتابخانه دولتی رضا (رامپور، یو.پی.)، یک نسخه خطی مصور^(۵۵) و یک غیر مصور^(۵۶) در کتابخانه ایشیاتیک سوسائیتی (کلکته)، شش نسخه مصور^(۵۷) و یک نسخه غیر مصور^(۵۸) و یک نسخه مصور تاریخ دلکشای شمشیر خانی^(۵۹)، چهار نسخه غیر مصور^(۶۰) و یک نسخه خطی مرآة الملوك^(۶۱) در موزه سالار جنگ (حیدرآباد)، چهار نسخه خطی مصور^(۶۲) و هیجده غیر مصور^(۶۳) در کتابخانه دانشگاه اسلامی علیگر، یک نسخه خطی مصور^(۶۴) و سه نسخه غیر مصور^(۶۵) در کتابخانه ملا فیروز (کاما انستیتوت، بمبئی)، یک نسخه غیر مصور^(۶۶) در کتابخانه جامعه ملیه اسلامیه (دهلی نو) مضبوط می باشند.

علاوه بر نسخه های بی شمار خطی و چاپی، شاهکار نامبرده در زبانهای محلی هند، بالخصوص در زبان اردو ترجمه و چاپ گردیده است. مولچند لکنوی متخلص به

منشی، شاهنامهء شمشیر خانی را در عهد گورنر جنرل سر
هنری ہارڈینگ بدستور کپتان جارج ترنیل مارشل بہادر،
بنام "قصہء خسروان عجم" برای مدارس ترجمہ نمود، تا
محصّلین با اصطلاحات رزمی آشنا و چست و چالاک گردند .

بیت: ہر آن کس کہ شہنامہ خوانی کند

اگر زن بود پہلوانی کند (۶۷)

بعلاوہ مولوی غلام حیدر، ساکن ہوگلی، اضافہ می کند کہ
اگر چہ این کتاب تاریخی قدیم است، اما اینقدر جاذب
و پرکشش است کہ ہموارہ تازہ بنظر می رسد .

بیت: ساقی تو نظر کیجیو تک صحن چمن کو

اس پیر کے جلوے کا بہلا کوئی جوان ہے (۶۸)

ترجمہء نامبردہ با بیت ذیل شروع می شود:

سرنامہ حمد خدا بی کریم

کہ ہی کردگار غفور و رحیم

و با این بیت بہایان می رسد :

جو شمشیر خانی میں تسطیر تا

سو وہ بی کم و کاست میں نے لکا

پس از اختتام اصل ترجمہ مترجم در خاتمہء کتاب " از

خدای متعال سپاس گزاری و از اکبر شاہ ثانی (۶۹) تمجید

می کند :

سپاس خدای جہان آفرین

بر آزردهء آسمان برین

الہی شہنشاہ والا گھر

کہ یہ نامہ جسکی ہوا نام پر

ابو نصر اکبر خدیو زمان

جہان میں رہے جب تک ہے زمان

این ترجمه منظم بسعی و اهتمام غلام حیدر و مولوی احمد علی گوپاموی در سال ۱۲۶۲ هجری / ۱۸۴۶ میلادی از کلکته بچاپ رسیده است .

XXXXXXXXXX

حواشی :

- ۱- محمد عوفی: لباب الالباب (ص ۲۶۹)، بکوشش سعید نفیسی، کتابخانه ابن سینا، کتابخانه حاج علی علمی، چاپ اتحاد، ۱۳۳۵ هـ. ش.
- ۲- ملا عبدالنبی فخرالزمانی قزوینی: تذکره میخانه (ص ۷۸۲)، باهتمام احمد گلچین معانی، شرکت حاج محمد حسین اقبال و شرکا، چاپخانه سپهر، ۱۳۴۰ هـ. ش.
- ۳- ابراهیم عادلشاه ثانی، ۹۸۷-۱۰۲۷ هجری / ۱۵۷۹-۱۶۲۷ میلادی.
- ۴- آفتاب رای لکهنوی: ریاض الغارین (ص ۱۰۱)، بتصحیح و مقدمه سید حسام الدین راشدی، از انتشارات مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان، ۱۹۷۶ میلادی / ۱۳۹۶ هجری قمری.
- ۵- محمد قدرت الله گوپاموی: تذکره نتایج الافکار (ص ۵۲۳). چاپخانه سلطانی، بمبئی، دیماه ۱۳۳۶ هـ. ش.
- ۶- حسین قلی خان عظیم آبادی: تذکره نشتر عشق (ص ۱۱۴۷)، جلد سوم، با تصحیح و مقدمه اصغر جانقدا، زیر نظر اعلا خان رافصح زاده و حابلق داد علیشایف، نشریات دانش، دوشنبه، ۱۹۸۳ میلادی.
- ۷- تذکره نشتر عشق، ص ۱۱۴۹.
- ۸- میر غلام علی آزاد حسینی واسطی بلکرامی: خزانه عامره (ص ۳۶۵)، مطبع منشی نولکشور، کانپور سپتامبر ۱۸۷۱ میلادی.
- ۹- نواب صدیق حسن خان: شمع انجمن (ص ۳۵۷)، انیس المطابع شاهجهانی، بهوپال، ۱۲۹۲ هجری قمری.

- ۱- حسین دوست سنبھلی : تذکرہء حسینی (۲۴۴)، مطبع نولکشور، ۱۸۷۵ میلادی.
- ۱۱-والہ داغستانی: ریاض الشعرا (ص ۵۷۴)، نسخہء خطی شماره ۵۴.۳۷، موزہء ملی، دہلی نو.
- ۱۲-شمع انجمن، ص ۳۵۷.
- ۱۳-ریاض الشعرا، ص ۷۹-۵۷۴.
- ۱۴-ایضاً، ص ۵۷۴.
- ۱۵-ایضاً، ص ۵۷۴.
- ۱۶-۱۰۵۴-۱۱۳۳ھجری/۱۶۶۴-۱۷۲۱ میلادی.
- ۱۷-تذکرہء حسینی، ص ۲۴۴.
- ۱۸-شبلی نعمانی: شعرا المعجم، جلد اول (ص ۷۷)، ترجمہء آقای سید محمد تقی فخر داعی گیلانی، چاپخانہء علمی طهران، ۱۳۱۶ھ ش.
- ۱۹-شعرا المعجم، جلد چہارم (ص ۱۹۱)، چاپ دوم، کتابفروش ابن سینا، تهران.
- ۲۰-شعرا المعجم، جلد چہارم، ص ۱۹۱.
- ۲۱-پرفسور محمود شیرانی: فردوسی پر چار مقالے، انجمن ترقی اردو (ہند)، دہلی، مفید عام پریس، لاہور، ۱۹۴۲ میلادی.
- ۲۲-مقالات حافظ محمود شیرانی، جلد پنجم (ص ۴)، تنقید شعرا المعجم مع ضمایم) مرتبہ مظہر محمود شیرانی، مجلس ترقی ادب، لاہور، ۱۹۷۰ میلادی، مطبع عالیہ لاہور.
- ۲۳- Rev. Joel Waiz Lal: An Introductory History of Persian Literature, (P. 88). Atma Ram and Sons, Lahore. Second Edition.
- ۲۴- P. B. Vacha : Firdausi and Shahnama - A Study of the Great Persian Epic - of the Homer of the East, (P. 9), New Book Company, Bombay, 1953.
- ۲۵- Hadi Hasan : Studies in Persian Literature (P. 15), Jamia Millia Islamia Press, Aligarh.
- ۲۶- Firdausi and Shahnama, P. 6, 178, 201, 205.
- ۲۷- Firdausi and Shahnama, P. 178.

- ۲۸- ۱۰۳۷- ۱۰۶۸ هجری قمری/ ۱۶۲۸- ۱۶۵۸ میلادی.
 ۲۹- نسخه * خطی شماره ۳۲۲۰.
- ۳۰- بایپتیست میسن پریس، کلکته، ۱۸۲۹ میلادی.
- ۳۱- (الف) شماره ۷۹۰، کتابت ۱۰۰۴ هجری (۱۵۹۵-۹۶ میلادی)، جونپور، نستعلیق، صفحات ۸۱۴، سطور ۳۱، سائز ۳۲/۴X۲۱، مطلا، منقوش شامل سه مهر مسعود حسن، بان شاه خان و غیره.
- (ب) شماره ۷۸۹، کتابت ۱۲۵۸ هجری (۴۳ - ۱۸۴۲ میلادی)، نستعلیق، صفحات ۱۵۲۲، سطور ۱۹، سائز ۲۸/ ۴X۱۵.
- (ج) شماره ۷۸۸، کتابت ۱۲۵۳ هجری (۳۸ - ۱۸۳۷ میلادی)، نستعلیق، صفحات ۱۶۳۰، سطور ۱۹، سائز ۲۷/ ۲X۱۶.
- (د) شماره ۷۸۹، کتابت ۱۲۵۸ هجری (۴۳ - ۱۸۴۲ میلادی) نستعلیق، صفحات ۱۵۲۲، سطور ۱۹، سائز ۲۸/۴X۱۵.
- ۳۲- شماره ۴۶۷۶.
- ۳۳- شماره ۸۱/۲۹، شاهنامه * خطی مصور مورخ ۸۲۹ هجری، بیست مبناتور، برای شاهرخ پسر تیمور.
- ۳۴- شماره ۸۰/۳۲، (نستعلیق، ۱۰۶۳ هجری)، ۸۲/۵، ۸۲/۳۱۷.
- ۳۵- شماره ۱۲۵/۷۷.
- ۳۶- شماره ۱۲۴/۶۱، ۱۲۶/۴۵، ۱۲۷/۶۲، ۱۲۸/۵، ۱۲۶/۷۸.
- ۳۷- شماره ۸۹۶۵۵۱/F۴۷ S/۴۵۱۱۸.
- ۳۸- شماره ۲۴/۲۷۹ (نستعلیق، ۹۶۲ هجری)، ۲۵/۲۸.
- ۳۹- شماره ۱۷۹۲، ۱۷۹۳ (۲۳ رمضان ۱۲۴۶ هـ)، ۱۷۹۴، ۱۷۹۵، ۱۷۶۹، ۱۷۹۷ و ....
- ۴۰- شماره ۹۸/۲۵۸.
- ۴۱- شماره ۱۳۳۵ (کتابت: ۱۲۳۶ هجری، بخط هری رام پندت).
- ۴۲- شماره ۲۶۲ (کتابت: ۱۰۰۷ هجری)، شماره ۲۱۲، ۱۵۸۱، ۱۸۷۱، ۲۲۵۱.
- ۴۳- شماره ۱۰ (با مقدمه بایسنقری، ناقص الآخر).
- ۴۴- (الف) شماره ۸۴۰ (کتابت ۱۱۸ هجری، باسم عالمگیر بادشاه و آبا و اجدادی).
- (ب) شماره ۱۴۱.

- ۴۵- (الف) شاهنامه* مصور، نود و هفت میناتور، کتابت: ۸۰ هجری/قرن پانزدهم میلادی در شیراز، شماره ۸۰۱.
- (ب) شماره ۵۴۰۶، با مقدمه* بایسنقری، کتابت: محمود ابن محمد، برای خواجه نورالدین محمد، کتابت ۸۳۱ هجری/۱۴۲۸ میلادی، نود میناتور مکتب بخارا.
- (ج) شماره ۵۴۰۲، از اول ناقص، کتابت: یعقوب بن شیخ ابراهیم شیرازی، کتابت: ۱۰۵۷ هجری/۱۶۴۷ میلادی، پنجاه و هشت میناتور، مکتب مغولان گورکانی.
- (د) شماره ۷۰۵۳۲/۸، شامل مقدمه* بایسنقری و پیش از بایسنقری، کتابت: ملك شرف الدین قادری، کتابت: ۱۲۴۶ هجری/۱۸۳۰ میلادی، يك صد و شصت و دو میناتور، مکتب کشمیر، در لاهور، عهد مبارجه رنجیتسینگ.
- (ه) شماره ۸۸۰۸۷۱، چهل میناتور، قرن نوزدهم.
- ۴۶- بیست و دو میناتور، حاطه* حاجی خدا بخش، فتح گنج، لکنؤ، یو. پی.
- ۴۷- شماره ۶۳ (کتابت: ۸۲۹ هجری)، شماره ۱۳۳.
- ۴۸- شماره ۷۰۰، شماره ۷۰۱، شماره ۷۰۲ (کتابت: ۲۴ رجب ۱۰۰۰ هجری).
- شماره ۷۰۳ (کتابت: ۲۷ جمادی الاول، ۱۲۰۲ هجری).
- شماره ۷۰۴ (کتابت: ۱۲۰۳ هجری).
- شماره ۷۰۵، شماره ۷۰۸، شماره ۷۰۹، شماره ۷۱۱.
- ۴۹- Descriptive Catalogue of the Oriental Library of Tippu Sultan of Mysore, Cambridge, 1809, by Charles Stewart. Vol. I & II.
- ۵۰- شماره ۲۴۳/۵، ۲۴۴/۳۴، ۲۹۲/۳۶، ۳۵۶/۳۲.
- ۵۱- شماره ۱۲.
- ۵۲- شماره ۹۱ یا شش میناتور، شماره ۹۴ با ۱۸۵ میناتور.
- ۵۳- شماره ۹۲ (کتابت: ۱۲۳۵ هجری)، شماره ۹۳.
- ۵۴- شماره ۳۹۰۹، ۳۹۱۰، ۳۹۱۱، ۳۹۱۲، ۳۹۱۳، ۳۹۱۴، ۳۹۱۵، ۳۹۱۶، ۳۹۱۷، ۳۹۱۸، ۳۹۱۹.

- ۵۵- شماره ۴۲۲ با هشت میناتور.
- ۵۶- شماره ۴۲۱ (کتابت: ۸۸۲ هجری/۱۴۷۷ میلادی) کاتب: بدن بن قوام الدین بن کمال الدین یوسف معروف به امیر بلغاری).
- ۵۷- (الف) شماره (۱۰۹۹) ۵۷۱ A/Nm با مقدمه بایسنقری و پانزده میناتور مکتب شیراز، کتابت: ۸۲۹ هجری/۱۴۲۶ میلادی.
- (ب) شماره (۱۱۰۰) ۵۸۱ A/Nm با سه میناتور مکتب دکن (بیجا پور)، کتابت ۱۰۰۹ هجری/۱۶۰۱ میلادی.
- (ج) شماره (۱۱۰۱) ۵۷۷ A/Nm با سی و هفت میناتور، مکتب شیراز، کتابت: ۱۰۲۶ هجری/۱۶۱۷ میلادی.
- (د) شماره (۱۱۰۳) ۵۷۹ A/Nm با سی و هفت میناتور، مکتب مغول، کتابت: ۱۰۷۱-۱۰۷۶ هجری/۱۶۵۸-۱۶۶۰ میلادی.
- (ه) شماره (۱۱۰۴) ۵۵۷ A/Nm با بیست و دو میناتور، مکتب شیراز.
- (و) شماره (۱۱۰۵) ۵۸۰ A/Nm با هفت میناتور، مکتب مغول.
- ۵۸- شماره (۱۱۰۳) ۵۷۷ A/Nm کتابت: ۱۰۴۱ هجری/۱۶۳۲ میلادی.
- ۵۹- شماره (۱۱۰۶) ۱۰۶ N.N با نوزده میناتور.
- ۶۰- شماره (۱۱۰۷) ۸۰۹ A.N، شماره (۱۱۰۸) ۱۰۷ A.N، شماره (۱۱۰۹) ۱۰۸ A.N، شماره (۱۱۱۰) ۳۹۱ A.N.
- ۶۱- تالیف هر یگوان، ۱۱۷۸ هجری/۱۷۶۵ میلادی.
- ۶۲- شماره ۱۱- فارسی ۲، شماره ۱-۴۰۵/۲-۴۰۷، شماره ۱۰۴-۱۰۷-فارسی، شماره ۱۴۰-۱۴۳.
- ۶۳- (الف) شماره ۱۰۲/۱۸۹۱۶۵۵۱، ضمیمه* مجموعه* سبحان الله، علیگره.
- (ب) شماره ۴۰۸/۸ ف، ۴۰۶/۲، ۴۰۹/۵، ۴۱۱/۷.
- (ج) شماره ۹۰، ضمیمه* دانشگاه علیگره.
- (د) شماره ۱۳، ۱۴.
- (ه) شماره ۸۱، ۸۲.
- (و) شماره ۱۳۵/۲، ۱۳۸/۵.
- (ز) شماره ۲۱/۸۹۱۵۵۱۴، ذخیره* احسن علیگره.
- (ح) شماره ۷۵۴/۳۶، ۷۵۷/۳۲.

- (ط) شماره ۱/۲، ذخیره شاه منیرعالم.
(ی) شماره ۱۲، ف ۲.
۶۴- شماره ۹۰.
۶۵- شماره ۹۱، شماره ۹۲-۹۳ (کتابت: ۱۰۲۵ هجری).
شماره ۹۴ (کتابت: ۱۰۲۱ هجری).
۶۶- شماره ۴۱، کتابت: ۲۴ شعبان ۱۲۵۱ هجری/۱۸۳۵ میلادی.
۶۷- ترجمه* عبارت اردو: مولوی غلام حسین.
۶۸- ترجمه* عبارت اردو: مولوی غلام حسین.
۶۹- ۱۸۰۶-۱۸۲۷ میلادی.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی